

SZEMLE

ILLYÉS GYULA IRÁNYTŰJE

ILLYÉS GYULA: *IRÁNYTŰVEL*

(Szépirodalmi, 1975.)

Hogy merre mutat? Bonyolultan egyszerű a válasz. Persze, hogy Ozorától a Rue Budé, Rácegrestől az Ile Saint-Louis felé. És persze, hogy vissza. A Montparnasse avantgarde-kávéházaitól a puszták népéhez; a Bastille-negyed munkásgyűléseitől a múzsa Czabuk Pálhoz; a barát Aragontól a példakép Petőfihez. Csak oda – szinte sablon. Megtették előtte sokan, nyugatos magyarok. Csak vissza – szinte típus. Megtették előtte többen, hazavágyó patrióták. De ki vitt annyi Dunántúlt Párizsba, és ki hozott annyi Párizst Tolna megyébe? Egyszerű igazságokat tartalmazó álparadoxonait maga fogalmazza. Tudja: Szegedről Nyugatra – a viendő batyu miatt – a Tiszán vezet az út. De magyarul – a hozandó batyu miatt – Jules Renard-tól tanult. Nem az oda, és nem a vissza, hanem ez a mindkét irányba tele szellemi batyuval megtett oda-vissza Illyés egyszeri irodalmi és erkölcsi pozíciója.

Minden jelképes körülötte. Az alig Pestre került, gimnazista népfí, a történelmi kisebbik fiú a *Toldi*ból – nem másból! – tanulja meg és éli át az irodalom emberi küldetését. De a folyosón – már itt! – Babits tanár úr komoly arcával találkozik. Negyedszázad múlva – a kötet legmeggrázóbb írásából tudjuk – ő veszi fel a költő halottas ágyáról a magyar *Oedipus* korrektúráját. A háború közepén, az igazságtalanság árán megőrzött, emberhez méltatlan lét helyett az igazság miatt elszenvedett, emberhez méltó összeomlást választó thébai király üzenetét a cinkossá válni nem akaró Jónás tolmácsolásában. És majdnem ötven év múltán is rágondol, amikor egy kicsi, terhes nővel szemben Szekszárd felé viszi a vonat. Ha Európában el-sütnek egy ágyút, leviszi házáról a tetőt. De a fedetlen házban neki kopácsolják először a történelem új ritmusát a cserepezők. Nem a központban él, hanem központtá válik, ahol él. Tihany tőle lesz nemzeti kilátópont. Mítoszoktól övezett, lekopott hegy a szelíd pannon tenger felett. Ettől az is szimbolikus, amit mond. Mindenre érzékenyen reagál, mint a költők. De kevés tételt szűr le, mint a bölcsek. Ezek viszont az életét-művét kormányzó alaptételek. Távolatuk, mélységességük van. Számba venni csak ezeket érdemes.

Annál is inkább, mert ha a nemzet kilátópontján fogalmazódnak, halkan szólva is erős a hangsúlyuk, messzire hallatszanak. Márpedig tudatosan ott fogalmazódnak. Méghozzá az utolsó nemzeti vátesz-költő maga emelte morális-művészi kilátópontján. Számptalan variációban a higgadtsággá szűrt pátosz logikájával vallja: a nehéz sorsú népek irodalmára óriási erkölcsi pluszt ró a történelem. Ami megoldatlan marad a cselekvésben-politikában, azaz a történelemben, az árnyékmegoldást kap a gondolkodásban-költészetben, azaz a kultúrában. Ez adja az ilyen irodalmak történelmi gyengeség szülte művészi erejét. Az önmegvalósításért küzdő nemzet létfontosságú szerve ez a sorsproblémákat megfogalmazó vátesz-irodalom, amelyben törvényszerűen jön létre a legnagyobbak vátesz-küldetése. Kiindulás ez egy önálló szempontú kelet-európai irodalomtörténethez és csak egy itt érvényes művésztipológiához. Tájékozódási pontok lehetnek hozzá — így vagy úgy — Jasznaja Poljana és Szilasbahlás, Weimar és Érmindszent. És persze Rácegres is, meg Tihany. Mert az ő művészetének és magatartásának, művész-magatartásának a kulcsa is ez. Már mint a vátesz-irodalom lényegéből fakadó vátesz-költőlet fenségesen furcsa, kényesen magasztos emberi-művészi pozíciója. Nem született rá. Ráosztottuk. Végiggondolta — valószínűleg végigszenvedte — és vállalta. Mert a legnagyobbak mindig vállalták. Természetes gesztussal Ady. Botsinálta, inkább sorscsinálta profétaként Babits. Most, mert évtizedek óta mondjuk, hogy a legnagyobb, ő. Így lett a nemzeti kilátópont is. Kényes dolog. Maga is érzi. Mert aki csinálja, annak szerep. Aki rosszul csinálja, annak póz. Aki éli, annak magatartás. Aki szenved, annak kényszer. Ő szenvedve éli. Neki kényszerű magatartás. Hogy megszenvedte, de kialakította és éli, legjobban nyilatkozatai bizonyítják. Az elsőnek, a 60-as évek elejéről a legvívódóbb a hangja, ezért a legközvetlenebb, a legemberibb. Az utolsó, 75-ből, a kőasztal mellett elmondottak — hadd tegyem ide, a kötet mellé! — a legércesebb a hangja, ezért a legtávolibb, a legünnepélyesebb. Azért ünnepélyes, mert egy művészet adja a hitelt, nem mert patetikus. Pedig mindent megteszünk, hogy az legyen. Figyeljük a válaszok mellett a kérdéseket is! Szándékosan sarkítva: szüntelen odakínáljuk neki a szószéket, szerencse, hogy a kerti székre ül helyette, a maga állította kőasztal mellé. Szüntelen odanyújtjuk a mikrofont, ő megmarad halkszavúnak. Ha a kerti széken mondottakat szószéken hangzottnakn hisszük? Az ő creje ez, és a mi hibánk. Ha a halk szót felerősíti a felforrósodott mikrofon? Miért közvetítünk-veszünk rosszul? Magunkra vessünk érte! Hogy miért jobb a halk szó a mikrofonnál, a kerti szék a szószéknél? Mert emberibb. Hinni lehet neki, gondolkodni lehet rajta, vitatkozni lehet vele. És ez a legfontosabb. Neki is, nekünk is, mindenkinek.

A magatartásból kérdések, mondhatni vitakérdések lesznek. Ilye-

nek a népiesség, a nemzeti sorsproblémák és a magyar irodalom és a világirodalom, pontosabban a magyar irodalom világirodalmisága.

Mindig szinte összefoglal. De ez nem zárja ki a folytatást. A népiesség esetében sem. Amit a népiekről mond, védelem, de nem apológia. Annál szükségesebb, és ezért érdekesebb. Nem a népiek igazát állítja, a kérdés jogosságát tagadja. Azt, hogy megoszlott volna a magyar progresszió népiesekre és urbánusokra, szóhasználatában inkább falusiakra és városiakra. Mert a magyar irodalom, amely létéből és hagyományaiból következően résistance-irodalom is és elkötelezett, és ezért eredendően baloldali, egy volt a nemzeti létkérdések megfogalmazásában a Nyugatban és a Válaszban, a Szép Szóban és a Magyar Csillagban. Így kerül a szellemi életvédelem nemzeti-történelmi feladatainak ellátásában lényegileg egymás mellé — mondjuk — Németh László és Babits, Veres Péter és Kosztolányi. Gyönyörűre álmódott, sosem volt szellemi népfront! Erről szól — ugyancsak már a kötet után — a magyar esszéművészet egyik remeke, az *Egy vita vége* — és eleje. Nehéz vitatni, és nem is igen érdemes. Hiszen tényszerűen evidensen pontatlan, morálisan evidensen támadhatatlan. A múltra vonatkozóan, irodalomtörténetileg vizsgálatra szorul. A jövőre vonatkozóan mint a nemzeti kilátópontról adott program, axióma. Felemelővé nem is tudományosan feltárt igazsága, hanem líraian nyilvánított pátosza teszi. Tisztázó-feloldó szó ez, nem elemző-rögzítő. Nem hűvös-objektív szkeptikus história, inkább szubjektíve fűtött, optimista prognosztika. A hang egyébként mindig ilyen. A fűtöttséget éli, a hűvösséget óhajtja. Énje forradalmi ihlettel szárnyaló. Esménye franciás ráción iskolázott. Ezért kezdi, amikor a legelfogódottabb — vallott önfegyelemmel — a legiskolásabban. Mindig fékez, de szerencsére nem mindig sikerül. Az elfogódottság átizzítja a gondolatmenetet. A mérséklet pontossá teszi az érvelést. Ezért félelmetes vitatkozó. Józanul szenvedélyes. A józanság zabla a szenvedélyen, a szenvedély szárnya a józanságon. Így amikor Kosztolányival vitatkozik vagy Veres Péterrel. Mindig ugyanazt védi. A népi költészet demokratizmusát, plebejus népközelségét. Először a nagy Nyugat-nemzedék ellenérzésével, másodsor önmaga rossz lehetőségeivel szemben. Először a Kosztolányi tényleg arisztokratikus lebecsülésétől, másodsor a Veres tényleg felrémlő népszerűségétől. Először a népi líra színét védi. A valóból kinőtt ihletet, az ehhez tapadó érdes formát, a közösség adta akolmeleget. Másodsor a vátesz-költő visszaját támadja. A parasztértelmiségiben felsejlő vulgárbölcset, a sorsvizsgálóban csíráként mozduló hordószonokot, az egyszerűsége árnyként vetülő modort. Először kemény a hangja és elutasító. Másodsor aggódó és rendreutasító. Itt az erő dominál, ott a fájdalom. De mindig körülhatárol. A szegénységtől ihletett, halk szavú, demokratikus vátesz-eszményt határolja el külső támadástól, belső veszedele-

lemtől. Mert érzi, hogy kényes harmónián nyugszik. Magasság és mélység között egyensúlyoz. Ha a valót tapintó ihlet és a halk szavú józanság visszafogja a váteszt, önmaga eszményeként lendül a magasba, mint Tolsztoj és Németh László. Ha a vátesz gyűri le az ihlet valóságalapját és a józanság halk szavát, önmaga torzképeként zuhan a mélybe, mint Szabó Dezső. És torzkép és eszménykép között nem a tehetség mértéke egyensúlyoz, hanem a tartás. Az arány a szenvedély és a mérséklet, az emberség és a szerep között. Ezt az arányt és egyensúlyt ismeri Illyés. A veszélyeivel együtt. Ezért félti, hogy az eszményképből ne lehessen torzkép. Ezért aggódó is és könyörtelen is. Aggódó, amikor Veres Péterrel vitázik, és szánakozóan könyörtelen, amikor Sértő Kálmánra emlékezik.

Nem könnyebbek a sorsproblémák sem. Sehol ilyen szükség az igazság kimondására. De sehol ilyen lehetőség a féligazság, áligazság, vélt igazság, aligigazság kimondására. Sőt, az igaztalanságéra. Itt lesz az igazból legkönnyebben igaztalan. Nemcsak úgy, hogy valaki rosszul mondja. Úgy is, hogy jól vagy majdnem jól mondja, de rosszul hallják. Sehol ennyi bizonytalanság, hibalehetőség az adás-vételben. Sehol ennyi veszély az indulatban. Az indulat itt torzít a legjobban. A kimondásban az igazságot féligazsággá degradálhatja, a meghallásban-megértésben a féligazságot igazságtalansággá ferdítheti. Mert a közvetítő apparátus, a fogalmak és az őket hordozó szavak kényesek. Sok felhang, kétes emlék, mellékjelentés, indulati zörej kapcsolódik hozzájuk. És lehet, hogy a vevőberendezés ezekre hangolt, ezeket hallja, erősíti fel. Sok a pontatlan vevőkészülék. Ilyen maga a sorsprobléma is. Hányfelé kanyarodhat, mi minden rátapadhat, amíg a kimondótól a meghallóig röppen. Elkerülhetetlenül ki kell mondani, de csak egyértelműen, kristálytisztán szabad kimondani. Illyés így teszi. Ezért jó, hogy kimondja, és jó, hogy ő mondja ki. Például a népszaporulat csökkenését, az öngyilkosságok számának emelkedését, a határon túli magyarok gondját, a magyar diaszpóra létkérdéseit. Csak akkor lehet élő nemzetudatról beszélni, ha ezek benne foglaltatnak. Úgy, ahogy Illyésnél. Konkrétan és általánosítva. A nacionalizmus és patriotizmus, a népelyomás és néppártolás dilemmájává emelve. Ahol a baszkok és okcitánok sorsa világítja a hazai problémát, a saját gond értelmezi a baszkokét és okcitánokét.

„Aki jogot véd, patrióta. Aki jogot sért, nacionalista.” Végérvényes a megfogalmazás, márványba véshető. Elvenni nem lehet belőle. De hozzátenni, inkább továbbgondolni igen. Talán nem tiszteltlenség. Ilyen tiszteletet sohasem követelt, sohasem adott. Mert kényes a sértés—védés viszonya. Sértve védeni nem lehet. De védve sérteni, igen. Aki véd, körülhatárolja, amit véd. Ha gazdagon teszi, csak véd, mert mindenki belefér. Ha szűkkeblűen, nemcsak véd, mert kirekeszti, akit nem határolt körül. Akit kirekeszt, azt sérti is.

Vagyis úgy véd, hogy sért. A sértés sohasem csap át védelembe, de a védelem sértésbe igen. Ezért kell ezt a védést-sértést pontosan elhatárolni. A baszkok és okcitanok ügyében egyértelmű. Legyen az a belső, rossz emlékekben, rossz indulatokban élő baszkok és okcitanok dolgában is. Vagy nincsenek? Meg nem jelölt baszkok? Suttogva, kocsmaszalnál megnevezett okcitanok? Lehet tagadni? Szükség van itt is a szóra. Olyanra, amelynek a nemzeti kilátópont, az életmű, a szellemi magatartás adja a hitelét. Az Illyésére. Aki vele akar vizsályt, kétértelműséget szítani — örült vagy rosszhiszemű. De érte se lehessen, általa se lehessen, miatta se lehessen, az ő ürügyén se lehessen. Mert — még egyszer mondom — sok még a tisztát megzavaró, értelmetes értelmetlenné torzító, rossz vevőkészülék.

Ez a közösségihlette, testmeleg poézis, ez a népet nemzetté emelő, nemzetet emberiséggel összeforrasztó, a nemzetet az emberiséggel mérő, az emberiséget a nemzettel melegítő költői magatartás határozza meg a magyar irodalomról és a világirodalomról, a kettő egységről vallott álláspontját. És ebből következik a vitája Lukács Györggyel. Érdemes keményen fogalmazni a két álláspontot és élesen szembesíteni.

Lukács a világtörténelmi fejlődés nagy fordulatainak művészi megfogalmazását keresi a magyar irodalomban. És mert nem találja, sem a művészi kérdésben, sem a művészi válaszban, provinciálisnak véli. Illyés a nemzeti fejlődés nagy fordulatainak művészi megfogalmazását keresi a magyar irodalomban. És mert megtalálja, a művészi kérdésben is, a művészi válaszban is, világirodalminak véli. Lukács a világirodalmiból közelít a nemzetihez, és hiányt érez. Illyés a nemzetiből a világirodalmihoz, és folytonosságot érez. A kulcsfogalom mindkét oldalon a provincializmus. Lukács szerint a magyar irodalom nagy része provinciális. Kitorne belőle, ha a nemzetit-helyit a világtörténelmi felé haladná meg, kérdésben-válaszban. Illyés szerint a magyar irodalom nagy része nem provinciális. Benne ragadna, ha a világtörténelmit a nemzeti-helyi nélkül érné el kérdésben-válaszban. Tehát provinciális, aki a helyit nézve elfelejti a világot, Ozorától nem látja Párizst. Vagy provinciális, aki a világot nézve elfelejti a helyit, Párizstól nem látja Ozorát. Kemény ellentét, és mindkét részen szubjektíve fűtött, de elméletileg elfogulatlan. Mert ki szemlélte úgy az emberiben a nemzetet és a nemzetiben az emberit, mint Lukács? És ki érezte úgy Párizsban Orozát és Ozorában Párizst, mint Illyés?

Tehát világirodalmiság és provincializmus összefügg. A világirodalmiság a provincializmus ellentéte. De két elképzelés a provincializmusról, és ezért két elképzelés a világirodalmiságról. A magyar megkésetttség és ennek szükségszerű következménye, a helyi, nem általános kérdés-megoldás mindkettőben adott. Azonban Lukácsnál ez szükségszerű gyengesség, Illyésnél szükségszerű erő. Csakhogy

Lukács képlete, az elmaradottságból fakadó helyi érvényű művészi gond és abban bennragadó művészi válasz, nem látszik törvényszerűnek. Nem magyarázható vele sem a német klasszika, sem az orosz realizmus. Az első esetben éppen a történelmi-politikai késés szellemi kompenzációjaként született gondolkodásban-költészetben Kantnál és Schillernél, Hegelnél és Goethénél a legmélyebbre irányuló kérdés, a legmagasabban összegező megoldás. Az utóbbiban pedig éppen az elmaradott-helyi kap kísértetiessé növelt művészi analízist Gogolnál és Goncsarovnál, utópikus-messianisztikus választ Dosztojevszkijnél és Tolsztojnál, és ezzel a kérdéssel-válasszal emelkedik a világirodalom csúcsaira. Csakhogy Illyés képlete, a törvényszerűen helyiből való kiindulás és éppen ebből fakadó világszintű formálás nem látszik elegendőnek. Lukácsnál az elmaradottság mint ok, nem világos. Illyésnél a színvonal mint következmény, homályos. A végletekig sarkítva: Lukács abszolutizálja a megkésettséget mint kizáró okot, és nem elemzi az éppen a megkésettségből fakadó különböző lehetőségeket. Illyés abszolutizálja a megkésettséget mint meghatározó okot, és nem elemzi az éppen a megkésettségből fakadó világszintű megoldás hogyanját. Lukács a teoretikus — ebben a nyilatkozatában — nem teljes. Illyés a költő — ebben a nyilatkozatában — nem pontos. Tétele egy lehetőség felvillantásához elég, a lehetőség realizálásának magyarázataként kevés.

Csakhogy egyik esetben sem teóriáról van szó. Lukács nyilatkozata egy kérdésre, az elmaradottságra és felszámolásának szükségességére koncentrálo publicisztika. Teljesebbé lehet tenni Illyés költői pályájával. Hiszen, ha nem is törvényszerű, de több a kuriózuznál, hogy a középkort nem ismerő új-zélandiak a *Puszták népéből*, történelmi elmaradottságunk művészi produktumából tanulják — iskolai kötelező olvasmányként — a hűbériséget. Illyés nyilatkozata pedig egy költői pályát igazoló ars poetica. Az ars poetica közege a költői felismerés, a teória közege a tudományos elemzés. Az egyikben született következtetést nem lehet sértetlenül áttenni a másikba. A költőileg meggyőző erejű lehet tudományosan pontatlan. A tudományosan pontos lehet költőileg erőtlen. Illyés hitvallása ars poeticának nagy-szerű, teóriának kiegészítendő. Lukáccsal egészítendő ki. Nem a nyilatkozatával, hanem az életművével. Azzal, hogy minden témát-életanyagot a megformálás tesz művészileg rangossá, világirodalmi rangúvá, vagy művészileg lényegtelené. Ezért nincs is lényeges vagy lényegtelen téma, csak lényeges és lényegtelen formálás. A formálás pedig a felvillantott és főképpen a szerkezetbe bevont összefüggésszerkezeten múlik. Azon, hogy a mögötte meghúzódo általánosítások hálója mennyire teszi a szituációt, az alakot, a következtetést reprezentatívá. Az emberiség által elért vagy elérendő tendenciák reprezentációjává, mint sok esetben a 19. századi francia irodalomban vagy az

emberiség által meghaladott vagy meghaladandó tendenciák reprezentációjává, mint sok esetben a 19. századi orosz irodalomban. Az elért vagy meghaladott, elérendő vagy meghaladandó az emberiség ügye. Ha az irodalom erre a szintre emeli a témáját, jöjjön az fejlett talajról vagy elmaradottról, világirodalom. Akkor is, ha nyelvi okokból nem egyformán és nem egyforma gyorsasággal megy át a köztudatba. Lukács nyilatkozata Illyés költői igazságával lesz teljes, aki a történelmi késésben nemcsak szükségszerű gyengeséget, hanem szükségszerű erőt is lát. Illyés ars poeticája Lukács teoretikus igazságával lesz pontos, aki megfejtje a téma és kiindulópont, bármely téma és kiindulópont művészileg rangossá formálásának titkát.

Vitáinak az iránya-szándéka meghatározott. Az értéket védi kemény következetességgel. Például amikor Németh Lászlóért vagy Szabó Lőrincért vitatkozik. Hogy mi az érték, biztosan tudja. Itthon is, a világban is. Legyen szó Sárköziről vagy Éluard-ról, Móriczról vagy Racine-ról, Szabó Pálról vagy Molière-ről. De elv is van a viták mögött. A mindig áhitott szellemi népfront és az is, hogy a tehetség a legfőbb érték. Még a tévedéshez is jogot ad. Ez fűti a visszafogott szenvedélyű, védő vitát Szabó Lőrinc ügyében. Tagadottnak vagy legalábbis degradáltnak érzi az életművet. Ezért akarja felemelni, szinte rehabilitálni. És ezért lesz a finoman árnyalt, mindig pontos elemzés baráti vitairattá, tisztázni akaró költői szóvá. A nagy igazságért vállalja a kis pontatlanságot. Például a *Vezér* esetében. E vers ügyében — úgy vélem — vitapartnerének van igaza. Az egész költészet értékét illetően — biztosan tudom — neki.

Németh László esete más. Itt a hang forróbb, mert egyértelműbb és személyesebb. Először, mert a hosszan hallgató író régen óhajtott, első megszólalásáról van szó. Másodszer, mert a *Petőfi Mezőberényben* tényleg a remekmű határát súrolóan kitűnő. Harmadszor, mert túl a művön az árnyaltabb-igazabb emberábrázolás a tét. Negyedszer, mert ez akkortájt neki is, főként mint drámaírónak, a legmélyebb gondja. Ezért lesz ez a halálba induló Petőfi emberi dilemmáját és az értékek megőrzésének nemzeti felelősségét elemző, pompás indulatú vitacikk, a Kosztolányival és Veres Péterrel vitázó hajdani írások mellett a legkeményebb hangú az egész életműben. Mert hármasszoros értékvédelemről van szó. A Németh Lászlóéról, aki úgy tette hőssé Petőfit, hogy az önmagát a nemzetnek megőrző túlélést és az önmagát a nemzetnek fölállózó példaadást szembesítette. Petőfiéről, aki ezt a konfliktust átélve — nem enélkül — válik igazán a népi legendák hősvé Segesvárnál. És a költészetéről, amelynek Gilgames óta csak akkor van történelmi értelme, ha a nagy döntések emberi dilemmáit, nem elejti, hanem kimondja.

Hogyne érezné az ösztöneiben az értéket, amikor eredendően klasszikus. Alkatilag az. Annak született. Gyorsan kinőtt az avant-

garde-ból, hogy hamarabb lehessen klasszikus. Csak annyi forrongás, amennyi kell a kiforrottsághoz. Amennyi Sturm und Drang Goethének kellett, amennyi vándorszínészség Aranyak. Minden ebben a klasszicitásban összegeződik. Nemcsak a költői életműben, az esszéistában is. Hogy milyen klasszikus? Természetesen népi. Van egy régi babonánk. Körülbelül így fogalmazható: nálunk, ami népi, klasszikus — ami klasszikus, népi. Vele lehetne a legjobban bizonyítani. Legalábbis a 20. században. De érdemes vigyázni. Az ő érdekében, hogy árnyaltabban lássuk. Van más klasszicitás is, ami nem népi. És ő hogyan népi, és hogyan klasszikus? A legracionálisabban, minden mítosztól mentesen. Úgy, hogy a szépbe az igazat is beleszámítja. Nemcsak a költészetét, a költőét is. Mert morális-emberi-nemzeti tartás nélkül nincs nagy költészet. Úgy, hogy az egyszerűt vallja, amelyben megőrződik a bonyolult. Ha az egyszerű elveszti a bonyolultat, szimplifikál a költészet, és ezért hazudik. Ha a bonyolult legyőzi az egyszerűt, komplikál a költészet, és ezért hazudik. Szimplifikáció és komplikáció rossz végletei között nő magasra ez az európai népi, népi európai poézis, amelyben a földközelséget távlat röpti, a szárnyalást tapintható, érdes valóság kormányozza. Nem hiába született a puztán, és nem hiába járt francia iskolába. Versben-teóriában kézenfogva jár az érzelem és a ráció. Ahol az érzelem fűt, de a ráció fogalmaz, mint a népköltészetben és a francia lírában. Persze, hogy ihletett költészet. Az ihlet szüli és vezérli. De az ihlet a hétköznapiakból bomlik ki, onnan száll magasra. Nemcsak az elhivatását veszi tőle. Az illatát, a tapintását is. Ettől persze nem alacsonyabb röptű, hanem még merészebb az íve. Mindig az egész röppályát felrajzolja, és a végpontban makacsul őrzi a kiindulópontot.

Nincs ellentmondás ebben a népi európaiságban, európai népiségben? Az ihletett rációban, racionalizált ihletben? Csak annyi, amennyi ahhoz kell, hogy a népi klasszikussá emelkedhessen, a klasszikus népi maradjon. Van egy áruzkodó mondata Váci Mihályról: „Tehetséges volt és jólnevelt.” Vajon a népiséget akarta közelíteni a hagyományos jólneveltséghez? Inkább a hagyományos jólneveltséget a népiséghez. A *Puzták népe* közösségi kultúrán nőtt, halk szavú cselédeihez, a *Mint a darvak* tiszta beszédű parasztjaihoz. Úgy, hogy a népi és a jólnevelt egyszerre kapjon hangsúlyt. Archaikus-patriarchális műveltségi mélyrétegekből táplálkozó népi klasszikus. De milyen típusú? Az asszociációk két irányba mutatnak, a görög és a latin felé.

Görög korszakunk volt. Igéit Kerényi fogalmazta a *Szigetben* és Németh László a *Magyarság és Európában*. Kísérleti regényét is ő írta a *Gyászban*. Próféta-magatartást hozó tragikus szemlélet. Messze a nemes egyszerűség és csendes nagyság harmóniájától. El Apollóntól, útban Dionüszosz felé. Mert ilyen maga a görögség. Legalábbis ma ilyennek látjuk. Ritkán idilli, gyakran tragikus. Színpadán ember-

szavú istenek és isten küldötte pásztorok szövik az aklok között lakó királyok végétét.

De Illyés nem ilyen. Tőle tudjuk: a materializmus és a mélylélektan egységéről beszélget Crevellal a meleg pusztai éjszaka távoli ökörbögésében, közeli tücsökciripelésében. Bukolikus szellemi idill a mediterrán éjben. Egyébként is hajlamos az idillre. Persze nem a tisztára, ellentét nélkülire, mert az művészietlen. Hanem a feszültséget megőrzőre, félelemmel körülvettre, tragikummal kontrasztoltra, mert az művészi. De nem az idillt fordítja a tragikusba, mint a nagy görögök. Hanem a tragikust szünetelteti-szelidíti az idillel, mint a nagy latinok. Mondjuk, Vergilius és Horatius. Szinte jó lenne Virgilius vagy Horácot mondani, deákos poéták módján. Annyira feltámad vagy inkább újjászületik benne a magyar latin. Ha van értelme a szellem latinításáról beszélni, ő adja hozzá a példát. Bonyolultat oldóan egyszerű, ködöt oszlatóan világos, diszharmóniát legyőzően harmonikus, torzszágot javítóan arányos. A kihűlt vulkánok megszelídült, kerek körvonalai élnek benne és a Balaton lesimult, ezüstös végtelensége. Pannon magyar. Matrózsapkában sétáló, népbüfében ebédelő, gyalogjáró latin klasszikus. Nem vátesz. Legálábbis nem születetten az. Csak tényleg ihletett, és tényleg hűséges. Onnan ihletett és ahhoz hűséges, ahonnan elindult. Nehéz korszakokban ez elég a váteszséghez, könnyebbekben nem. Ő megélte ezt a magatartást. Csak a történelem erősíti meg benne, vagy menti fel alóla.

Nem szeretek idézni. Ha igen, csak végérvényeset, változtathatatlant. Olyat, ami köznapian elmondhatatlan. Tehát verset. Ezt teszem, hogy éreztessem egy költői életmű és költői élet komolyan derűs üzenetét:

„Ide teszem az akácról az illatot,
Ide teszem a Dunáról a fényt,
leányról a mosolyt, fiúról a dacot,
ebből csinálok költeményt,
hogy gazdagodjatok.”

POSZLER GYÖRGY